

UOT 17:001.12

İNFORMASIYA ETİKASI VƏ İKT: PANDEMİYA MƏRHƏLƏSİNİN ETİK PROBLEMLƏRİ KONTEKSTİNDƏ

Fəxriyyə Məmmədzadə

AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutu

fakhriya.mamedzade@gmail.com

Xülasə. Pandemiya mərhələsində özünü göstərən bir çox etik problemlərin, təbiətlə münasibətlərin təhlilinin aktuallığı şübhə doğurmur. Həmin sırada COVID-19-un əmələ gətirdiyi müxtəlif suallar ayrıca diqqət tələb etməkdədir. Məqalədə göstərilir ki, bu cür etik problemlər fərd, toplum və dövlətlərarası münasibətlər səviyyələrində meydana gəlir. Onların hər birinin özünəməxsusluğu ilə yanaşı, ortaq olan xüsusiyyətləri də vardır. Bu kontekstdə məqalədə əsas diqqət “ədalət” anlayışına yönəldilib. Həmin bağlılıqda informasiya etikasının məsələlərin analizi və problemlərin həllində imkanları təhlil edilir. Aparılan analiz göstərir ki, bütövlükdə vurğulanan istiqamətdə vəziyyət mürəkkəb və ziddiyyətlidir. Yaranmış bu durumdan çıxış üçün informasiya etikasına və yeni İKT-nin faydalı ola biləcəyi tezisi irəli sürülür.

Məqsəd: Pandemiya mərhələsində meydana gələn etik problemlərin aradan qaldırılmasında informasiya etikasının tətbiqi imkanlarını araşdırmaqdan ibarətdir.

Metodologiya: Analiz, müqayisəli təhlil və dialektik sintez.

Elmi yenilik: Pandemiyanın meydana gətirdiyi etik problemlərin həllində informasiya etikasının təsiredici rol oynaya bilməsi ilə bağlıdır.

Açar sözlər: Pandemiya, etika, informasiya texnologiyaları, informasiya etikasına, ədalət, inam, cəmiyyət

Giriş / Introduction

Pandemiya dünyada davam edir. Müxtəlif addımlar atılsa da, hələlik prosesin qarşısını almaq mümkün olmur. Bu vəziyyətdə bəşəriyyətin siyasi, mənəvi-etik, əxlaqi və digər sferalara təsiri məsələsi hələ də aktuallığını saxlayır. Xüsusilə etik dəyərlərin transformasiyası tədqiqatçıların maraq dairəsində qalmaqdadır.

Əksər araşdırmaçılar pandemiyanın bütövlükdə bəşəriyyətin etik dəyərlərində dəyişikliklər etdiyinə əmindirlər. Onlar müxtəlif etik anlayışların məzmununda yeni çalarların meydana gəldiyindən bəhs edirlər. Burada ayrıca yeri insanların həm fərd olaraq, həm də müəyyən cəmiyyətin üzvü (kollektivin üzvü) kimi, dünyagörüşlərində və davranışlarında dəyişikliklərə məruz qaldıqları haqqında təsəvvürlərin daha da genişlənməsi tutur. Filosoflar, sosioloqlar, psixoloqlar, kulturoloqlar bu barədə fikirlərini bildirirlər. O cümlədən, “informasiya etikasına” adlanan və yeni sahələrdən biri hesab olunan elmi istiqamət çərçivəsində pandemiya etik dəyərlərin transformasiyası haqqında müəyyən fikirlər irəli sürülür.

İnformasiya etikasında bütövlükdə rəqəmsal informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının (İKT) cəmiyyətə və ətraf mühitə təsiri öyrənilir. Bu bağlılıqda “azadlıq”, “informasiya yüklənməsi”, “şəxsi həyatın gizliliyi”, “kompüter asılılığı”, “mədəniyyətlərarası ünsiyyət” və sair kimi etik məsələlər diqqət mərkəzində olur [bax: məs.,1, s. 121-127].

İnformasiya etikasının başlıca tezi rəqəmsallıq dövründə meydana çıxan problemlərin aradan qaldırılmasında etik dəyərlərin çağdaş reallıqlar prizmasında tədqiqinin faydalı olacağından ibarətdir. Bu zaman davamlı həll yollarının tapılması üçün müasir cəmiyyətin etik aspektlərinin öyrənilməsinin vacibliyinə də alimlər inanırlar. Bu özəlliklərinə görə informasiya etikasını insanların həyatının transformasiyalarının əhəmiyyətli fənlərarası və çoxkültürlü ifadəsi kimi də qəbul edirlər. Bu keyfiyyətə informasiya etikasının İKT-dən faydalandığına görə malik olduğunu yazırlar[2].

Informasiya etikasının elmi istiqamət olaraq bu cür nəzəri, dünyagörüşü və metodoloji xüsusiyyətləri prizmasında təbii bir sual meydana çıxır: bu elm sahəsinin imkanlarından pandemiya dövründə bəşəriyyəti narahat edən etik problemlərin dərkində və onların həllində yararlanmaq mümkündürmü? Bizcə, bu suala cavab müsbətdir, ancaq öncə pandemiya dövründə yaranmış etik problemlərə sosial-fəlsəfi aspektdə nəzər salaq.

Bu məqalədə yuxarıda vurğulanan özəlliklər nəzərə alınmaqla problemin fəlsəfi-etik tərəfinin analizinə cəhd edilir. Burada integrativ yanaşmadan istifadə edilir. Eyni zamanda, yaranmış situasiyaya sistemli və integrativ yanaşma reallaşdırılır. Pandemiya mərhələsində bir sıra etik məsələlərin informasiya etikasını çərçivəsində öyrənilməsi və nəzəri “ölçülməsi”nə baş vurulur.

Metod kimi analiz, sintez və müqayisəli təhlildən istifadə olunur. Bu zaman müxtəlif tərkib hissələri arasında qarşılıqlı əlaqələrin dinamikasına və onların yekun təsirinə diqqət yetirilir.

Əsas hissə / Main part

Pandemiya mərhələsinin bir sıra etik problemləri. Bir çox tədqiqatçı pandemiyanın insan cəmiyyətinin bütün seqmentlərində etik aspektdə dəyişiklik etdiyinə əmindir [bax: məs., 3 və 4]. Burada sosial, psixoloji, etik, mədəni, mənəvi və əxlaqi sferaların hər birində ciddi dəyişikliklərdən söhbət gedir. Təəssüf ki, etik aspektdə bu transformasiyaların neqativ istiqamətdə olduğu barədə də alimlərin fikirləri mövcuddur.

Pandemiya insanlarda hər şeydən əvvəl fərdlərarası və vətəndaş-dövlət qurumları arasında qarşılıqlı etibarını zədələməkdədir. Gündəlik həyatda insanlar bir-birinə inamsızlıq ifadə edirlər. Onlar arasında bütövlükdə kommunikasiyanın məzmununun dəyişdiyi müşahidə edilir. Fransız sosioloq Alen Turen bu prosesin keçən əsrin 70-ci illərindən başladığını ifadə edir [bax: 5]. Həmin mərhələdə Amerika və Avropada cəmiyyəti sosial-iqtisadi tənəzzüldən xilas etmək üçün liderlər monetarizm kursunu seçdilər. Nəticədə maliyyə-iqtisadi sistemdə pul kütləsinin miqdarı inkişafın əsas göstəricisi oldu və tərəqqi müşahidə edildi. Lakin bunun sosial mühitə təsiri çox mənfi oldu. Belə ki, A.Turen təsdiq edir ki, Qərbi cəmiyyətlərində sosial-mədəni bərabərsizlik gücləndi. Cəmiyyətin müxtəlif seqmentləri arasında sosial, iqtisadi, informasiya ehtiyatlarına münasibət, elm, təhsil, siyasət və digər vacib sahələrdə fərqlər artdı. Bütün bunlar yekunda toplumda “seçilmişlər” və “kütlələr” kimi adlandırılan yeni stratlar meydana gətirdi. Demək olar ki, bütün sosial-mədəni və etik sferalarda həmin ictimai seqmentlərin həyat tərzini bir-birindən kəskin fərqlənməyə başladı. O cümlədən, etik dəyərlərin differensiasiyası gücləndi.

Burada etik aspektdə iki mühüm məqamın üzərində dayanmaq lazımdır. Birincisi, Qərbi cəmiyyətləri sosial bərabərsizlikdən qaynaqlanan etik fəsadların öhdəsindən gələ bilmədi, əksinə, bu proses daha da gücləndi. Bunu pandemiya mərhələsində meydana çıxan sosial, mədəni və etik transformasiyalarda özünü göstərən neqativ faktorların sayının çox olması təsdiqləyir. Həmin baxımdan da Alen Turen haqlı kimi görünür. İkincisi, proses yalnız konkret cəmiyyət çərçivəsində qalmadı. Onun təsir dairəsi genişlənərək dövlətlərarası münasibətlərə də sirayət etdi. Bu miqyasda ön plana “ədalətlik”, “bərabər hüquqluluq” və s. kimi kateqoriyalar çıxmağa başladı. Peyvəndlərin hazırlanması və istifadəsinin dünya üzrə təsiri göstərdi ki, burada da ədalət prinsipi ciddi surətdə pozulur. Bu xüsusda Azərbaycan filosofu professor İlham Məmmədzadənin fikri maraqlıdır. Professor İ.Məmmədzadə vurğulayır: “Şübhə yoxdur ki, beynəlxalq hüquq da böhrandadır, “qlobal ədalətlə” bağlı çoxlu şübhələr meydana gəlib”[6, s. 11]. Bu mənada dünya üzrə müxtəlif dairələrdə artıq bir müddətdir ki, müxtəlif fikirlər irəli sürülür. Həmin fikirlərin ana xəttini pandemiya dövründə qlobal ədalətsizlik təşkil edir. Bu kontekstdə iki məqamı vurğulamaq yerinə düşərdi.

Birincisi, Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı 2020-ci ilin payızında rəsmi olaraq böyük dövlətlərə müraciət etdi ki, peyvənd və peyvəndləmə ətrafında siyasi oyunlar aparmasınlar. Məsələn, Kanada və Hollandiya özlərinə lazım olandan 3 dəfə çox peyvənd sifariş edə bildilər. Afrikanın kasıb ölkələri isə heç bir dənə də ala bilmirlər. Bu o deməkdir ki, həmin təşkilat belə bir oyunun aparılmasına şübhə etmir. O halda demək olar ki, qlobal miqyasda ədalətsizliklərin kökündə böyük dövlətlərin öz maraqları naminə siyasi oyunlar aparması durur. Bu isə pandemiya mərhələsində etik aspektdə

siyasətlə əxlaqın qarşılıqlı münasibətlərini ədalət kateqoriyası bağlılığında araşdırmağın daha da aktuallaşdığını göstərir. Dolayısı ilə biz siyasət-əxlaq-ədalət “üçbucağı”nda elmi tədqiqatların xeyli aktuallaşması tezisini irəli sürə bilərik. Təbii ki, burada siyasətlə əxlaqın tarixən münasibətlərinin dinamikası da önəmlidir. Lakin pandemiya mərhələsində beynəlxalq miqyasda siyasətin əxlaqi-etik problemlərinin meydana gəlməsi ənənəvi məsələyə yeni bucaq altında yanaşmağı aktuallaşdırır. Özü də bu məsələ etika üçün dövlətlərin bir-birinə ədalətli davranması aspektində aktuallaşmaqdadır.

Həmin tendensiyanın da başqa bir məzmun çaları mövcuddur. Məsələ ondan ibarətdir ki, pandemiya sübut etdi ki, müasir cəmiyyətlərdə “daxili” və “xarici” anlayışları çox nisbi məzmun kəsb edirlər. Onlar yerli, regional və qlobal miqyasların bir-biri ilə daha sıx əlaqəsini ortaya qoymağa qadırlar. Buna uyğun olaraq etika bir elm kimi, tədqiqatlarda həmin özəlliyi nəzərə alınmalıdır. Hələlik bu istiqamətdə hansısa ciddi uğurdan danışmaq tezdir.

İkincisi, 2021-ci ilin mart ayında Avropa Birliyinin beş ölkəsi – Avstriya, Çexiya, Bolqarıstan, Sloveniya və Latviya AB rəhbərliyinə məktub yazaraq təşkilat daxilində peyvəndlərin bölünməsi məsələsini müzakirə etməyə çağırırlar [7]. Onlar hesab edirlər ki, hətta AB daxilində ədalət prinsipi pozulur. Avstriyanın baş naziri S.Kurts bəyan edib ki, təşkilat daxilində peyvəndlər ədalətli paylanmır. Bir sıra alimlər bu məqamdan çıxış edərək belə bir tezis irəli sürürlər ki, hazırda dünyada beynəlxalq miqyasda ədalətsizlik universal xarakter almaqdadır. Bunun da xilas yolu, ümumiyyətlə, Vestfal sazişinin təməl prinsiplərini yeniləməkdən ibarətdir.

Həmin məsələ ilə bağlı digər maraqlı məqam bir sıra liderlərin BMT-də islahatların aparılmasında israr etmələri ilə bağlıdır. Konkret olaraq, pandemiya dövründə müşahidə edilən ədalətsizliklərin aradan qaldırılması üçün BMT-nin fəaliyyət prinsipləri, hüquqi qaydaları və mexanizmlərində düzəliş etməyin zəruri olduğu fikrini irəli sürürlər. Məsələn, V.Putin, R.T.Ərdoğan, İ.Əliyev kimi nüfuzlu siyasi liderlər bu haqda müxtəlif kontekstlərdə fikir bilirlər. Səslənən təkliflərdə hətta BMT TŞ-nin üzvlərinin sayının və səlahiyyətlərinin dəyişməsi də ifadə olunur.

Bütün bunlar sözün həqiqi mənasında beynəlxalq miqyasda ədalət prinsipinin pozulmasının ciddi fəsadlar verdiyini və dünyanın ondan çıxış yolu axtardığını göstərir. Lakin problemin mürəkkəbliyi də etiraf olunmalıdır. Çünki hazırda söhbət müxtəlif miqyaslarda ədalətin pozulması ilə çoxlu sayda etik və sosial-mədəni faktorların böhranı arasında sıx əlaqənin olmasından gedir. Bu isə elmi olaraq problemin tədqiqinə və həll edilməsinə özəl yanaşma tələb edir.

Burada başlıca prinsip odur ki, yerli-regional-qlobal miqyaslarda ədalətsizliyin prozulması ilə sosial-mədəni və mədəni-psixoloji problemlərin yaranması arasındakı əlaqələrin elmi izahı tapılmalıdır. Sanki konkret cəmiyyətlərin daxilində meydana gələn etik problemləri beynəlxalq miqyasda özünü göstərən ədalətsizliklər tamamlayır. Bu da fərdlərdə və hətta bütöv toplumlarda total depressiyaların, bir-birinə inamsızlığın, dövlət orqanlarına etibarsızlığın yaranması ilə müşayiət olunur. Nəticədə etik problemlərin mürəkkəb ierarxiyası formalaşır ki, onları yalnız sistemli yanaşma əsasında öyrənmək olar.

Ədalətsizliyin pandemiya mərhələsində fərd-cəmiyyət-dövlət-dövlətlərarası münasibətlər səviyyələrində etik problem olaraq məzmunlaşması, əlbəttə, ciddi elmi məsələdir. Onun analizinin müasir yanaşmalar çərçivəsində aparılması artıq ciddi aktuallıq kəsb edir.

Beləliklə, pandemiya mərhələsində meydana çıxan etik problemlər insan həyatının və cəmiyyətin bütün sferalarını əhatə edir. Fərd-cəmiyyət və dövlət-dövlətlərarası münasibətlər səviyyələrində bu aspektdə həlli vacib olan məsələlər meydana çıxır. Problem həm də müasir cəmiyyətlərin inklüzivliyinin və rəqəmsallığın ön plana çıxması kontekstində elmi aktuallıq kəsb edir. Bu baxımdan informasiya etikasının da daha çox aktuallıq kəsb etməyə başladığını nəzərə almaq gərəkdir.

Pandemiya mərhələsində informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının rolu haqqında. Öncə onu vurğulayaq ki, pandemiya mərhələsində informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının (İKT) istifadəsinin etik problemləri üzrə elmi müzakirələr kəskin intensivləşib. Alimlər İKT-nin

müasir mərhələdə bəşəriyyətin üzləşdiyi bu çətin problemi həll etməkdə nə dərəcədə yararlı ola biləcəyini müəyyənləşdirməyə çalışırlar. Bu baxımdan R.Kapurronun dar mənada informasiya etikasını anlama tərzini maraqlı görünür. O, burada iki aspekti ayırır. Birinci aspekt bütövlükdə rəqəmsal texnologiyanın cəmiyyətə və ətraf mühitə təsiri ilə bağlıdır. İkinci aspekt daha məhdud çərçivəni - konkret olaraq onlayn KİV-in fəaliyyəti ilə əlaqədar olan etik problemlərin həllinin mümkünlüyünü nəzərdə tutur. Bunlarla yanaşı, R.Kapurroya görə, “informasiya etikasını anlayışı geniş mənada bütün informasiya və kommunikasiya sferasını əhatə edir” [2]. Bura rəqəmsal KİV də daxildir. Lakin informasiya etikasını geniş mənada ancaq rəqəmsal KİV-lə məhdudlaşdırmaq olmaz. Bu yanaşma çərçivəsində informasiya ilə ifrat yüklənmə, “rəqəmsal çat”, nəzarət, robot texnikası, mədəniyyətlərarası ünsiyyət nöqtəyi-nəzərindən şəxsi həyatın toxunulmazlığı və s. kimi faktorların etik aspektdə anlamı məsələsi daha da aktuallaşır.

Bütövlükdə aydın olur ki, informasiya etikasını müasir cəmiyyətlərdə meydana çıxan istənilən təbii etik problemlərin həllinə xidmət etməlidir. Bura insan haqlarından tutmuş, sosial həyatın hər bir sferasında rastlanan mənfi hallar daxildir. İnformasiya etikasını bu məsələləri İKT-nin tətbiqinin mümkün nəticələrinin fəlsəfi-etik dərəcəsi əsasında həll etməyə istiqamətlənib. Bu baxımdan, təbii ki, pandemiya informasiya etikasını qarşısında yeni məzmunlu vəzifələr qoyur. Onların mərkəzində rəqəmsal informasiya texnologiyasından pandemiya mərhələsində etik problemlərin həllində maksimum istifadə imkanlarının axtarışı dayanır. Bu tezis fəlsəfi anlamı üzərində dayanır.

Məsələ ondan ibarətdir ki, cəmiyyətdə müsbət dəyişikliklər etməyə xidmət etməli olan yeni informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından, o cümlədən rəqəmsal texnologiyalardan, pandemiya dövründə vəziyyəti mürəkkəbləşdirmək və insanları çaşdırmaq üçün də istifadə olundu. Tarixin istehzasıdır ki, məhz İKT COVID-19 haqqında obyektiv elmi informasiyaların sadəcə insanlara vaxtında və doğru-düzgün çatdırılması funksiyasını yerinə yetirə bilmədi. Onun işi əsasən, jurnalistikada geniş işlənən “stəkanda fırtına” yaratmaqdan ibarət oldu. Əlbəttə, burada özlüyündə İKT (o cümlədən, rəqəmsal İKT) günahkar deyil – onun imkanlarından müəyyən dairələr öz maraqlarını nəminə geniş istifadə etdilər. Bu prosesdə etik baxımdan əhəmiyyəti olan iki özəlliyi vurğulamaq olar.

Birincisi, yeni virusun real elmi obrazını təhrif etmək üçün informasiya texnologiyalarından kütləyə ciddi təsir edə biləcək səviyyədə istifadə etdilər. Bu, informasiya etikasına vurulan “ilk zərbə” idi. Çünki faktiki olaraq süni surətdə informasiyanın imkanlarından istifadə edərək etik problemlərin həllini qeyri-müəyyənliyə yönəltməyə cəhd olunurdu. Virusun real və konkret elmi obrazı yaranmadan meydana çıxan və cəmiyyətin bütün seqmentlərini əhatə edən etik problemləri həll etmək imkansızdır.

İkincisi, pandemiya ilə mübarizədə ayrı-ayrı güclü dövlətlərin ədaləti gözləməməsi informasiya etikasının öz vəzifəsinin öhdəsindən gəlməsi işinə ciddi əngəllər törətdi. Bunu sübut edən konkret faktlar kifayət qədərdir. Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının (ÜST) rəsmi olaraq böyük dövlətlərə peyvənd bölüşməsində ədalətsiz davranışları haqqında müraciəti məlumdur. Təşkilat xüsusi olaraq supergücləri peyvənd ilə bağlı süni rəqabət yarışına çıxmaqdan imtina etməyə dəvət etdi.

Bundan başqa, bir sıra dövlətlərin başçıları həmin məsələni BMT çərçivəsində qaldırdılar. Onlar pandemiya ədalətsiz bölgünün olduğu şəraitdə qalib gəlməyin mümkünsüzlüyünü əsaslandırdılar. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev, Türkiyə Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğan, Rusiya Prezidenti Vladimir Putin və başqa liderlər məsələ ilə bağlı açıq, konkret və mahiyyəti üzrə fikirlər bildirdilər. Lakin bütün bunlara rəğmən pandemiya ilə mübarizədə vurğulanan ədalətsizliyə son qoyuldu mu? Təəssüf ki, son qoyulmadı və həmin proses hələ də davam edir. Bunun səbəblərindən biri də İKT-nin imkanlarından virus və onun müalicəsi haqqında müxtəlif təhrif olunmuş informasiyaların mütəmadi dövriyyəyə buraxılması ilə bağlıdır. Qeyri-müəyyən mənbələr internet vasitəsilə virusun elmi obrazı, peyvəndin mahiyyəti və müalicənin nəticələri ilə bağlı müxtəlif yalan informasiyalar yayırlar. Məsələn, sadəcə insan virusu xüsusi təyyarə ilə səmənadan yerə

atdıqları haqqında hansısa “mütəxəssis”in fikrinin doğruluğunu yoxlamağa imkanı olmadığından, ona inanır və təlaşa düşür. Onda bir ümitsizlik və bütövlükdə insanlara inamsızlıq yaranır.

Digər bir təzahür peyvəndləmənin yarada biləcəyi fəsadlar ətrafında informasiya spekuliyalarının dayanması ilə əlaqəlidir. Hətta bir sıra həkimlər belə, insanları çaşdıran, onlarda başqalarına və cəmiyyətə inamsızlıq yaradan fikirlər səsləndirirlər. Yenə də vurğulayaq ki, bu proses qlobal miqyasda bir sıra güclü dövlətlərin ədalətsiz davranışı fonunda gedir. Bütün bunların hamısı müasir informasiya texnologiyalarının imkanları ilə həyata keçirilir. Nəticədə bizi maraqlandıran problem baxımından necə bir mənzərə yaranır?

Aydın görünür ki, hələlik İKT-nin imkanlarından pandemiya mərhələsində qlobal miqyasda qanəedicici səviyyədə istifadə olunmur. Bu baxımdan informasiya etikasının real tətbiqi məsələsində bir qeyri-müəyyənliyin olduğunu demək lazımdır. Hər bir halda informasiya etikasının pandemiya mərhələsindən öncəki dövrlərdən daha effektiv olması barədə danışmaq çox çətinidir. Lakin elə bu cür vəziyyət informasiya etikasının aktuallığının daha da artdığına dəlalət edir.

Məsələnin bu aspekti iki cəhətdən fəlsəfi-elmi maraq doğurur. Birincisi, pandemiya mərhələsində cəmiyyətlər daxilində etik dəyərlərin zərər görməsi ilə bağlıdır. İnsanların yanlış məlumatlandırılması onlar arasında bir-birinə inamsızlıqla yanaşı, ümumiyyətlə, ünsiyyətdə, həyat fəaliyyətində və bütövlükdə cəmiyyətə münasibətdə yeni etik çalarlar meydana gətirdi. İkincisi, dövlətlərarası münasibətlərdə ədalətsizlik sindromu getdikcə daha geniş sferaları əhatə edir. Bu iki səviyyə üçün ortaq olan etik dəyər “ədalət” anlayışıdır. Deməli, pandemiya mərhələsində həm fərdi səviyyədə və fərd-cəmiyyət münasibətlərində, həm də beynəlxalq səviyyədə dövlətlərarası münasibətlərdə ədalətsizlik sindromu genişlənə və möhkəmlənə bilər. Bununla mübarizə bütövlükdə bəşəriyyət üçün nəzəri və praktiki əhəmiyyət daşıyır. Hesab edirik ki, həmin prosesdə informasiya etikası böyük rol oynaya bilər.

İnformasiya etikası: pandemiya dövründə ədalətsizliklə mübarizə imkanları. Yuxarıda aparılan analizlərdən görünür ki, hazırda iki səviyyədə - fərdlərarası, fərd-cəmiyyət münasibətləri və dövlətlərarası münasibətlər səviyyələrində ədalət anlayışının məzmunu təhriflərə uğrayır. Təəssüf ki, bu prosesdə bütövlükdə cəmiyyət və dövlətdə müsbət funksiya yerinə yetirməli olan KİV müəyyən yer tutur. Media kanalları insanlar arasında həm fərd səviyyəsində, həm bütövlükdə kollektiv miqyasda, həm də dövlətlərarası münasibətlər sistemində real situasiyanı təhrif edirlər ki, bu da pandemiyanın təhlükələri haqqında düzgün fikrin formalaşdırılmasına mane olur. Meydana bütün səviyyələrdə səmərəli ola biləcək və etik anlamda ədaləti bərpa edə biləcək mübarizə üsullarının aktuallığı çıxır. Bəs bu məsələni fəlsəfi-etik mövqedən necə həll etmək mümkündür?

Bizcə, daha faydalı yanaşma informasiya etikası çərçivəsində ola bilər. Çünki məhz İKT müasir tarixi mərhələdə ən çevik və kütləvi təsiri olan kommunikasiya vasitəsidir. Marşall Makluyen hesab edirdi ki, kommunikasiya vasitələri bütövlükdə dövrün mədəniyyət tipini müəyyən edir [8]. Yuxarıda vurğulanan problemlər prizmasında kanadalı sosioloqun bu fikrinə nəzər salsaq görərik ki, yeni informasiya texnologiyaları həmin sosial funksiyaları da tam yerinə yetirə bilmir və ya bəşəriyyəti, ümumiyyətlə, risklərlə dolu bir mədəniyyət növünə doğru aparırlar. Ola bilər ki, bu, bir qədər riskli qənaətdir. Lakin müasir mərhələdə İKT-nin böyük imkanlarının bütövlükdə insanlığın tərəqqisinə deyil, qlobal miqyasda xeyli fərqli təbiətli problemləri, o cümlədən etik problemləri yaratmağa rəvac verməsi, təbii ki, narahatlıq yaradır. Məsələ ondan ibarətdir ki, elmi səviyyədə hələlik “ağıllı insan kimdir” sualının tam cavabı yoxdur. Ağıllı olmağın alqoritmi, məzmunu və məqsədləri haqqında qəti elmi təsəvvür formalaşmayıb. Lakin bu istiqamətdə informasiya etikasının ciddi rol oynaya biləcəyinə şübhə etmirik. Xüsusilə, ədalətsizliklə mübarizədə informasiya etikasının əvəzsiz olduğuna əminik. Bu, potensial ədalətsizliyin həm fərdi, həm də beynəlxalq səviyyədə özünü göstərməsi fonunda informasiya etikasının hər iki səviyyəni əhatə edə bilməsi ilə əlaqəlidir.

Məsələ ondan ibarətdir ki, informasiya elə bir universal və dinamik anlayışdır ki, hazırkı dövrdə fərd, cəmiyyət, ölkə, region və qlobal miqyaslarda eyni dərəcədə tətbiq oluna bilər. Bu məqamı nəzərə alsaq, müxtəlif səviyyələrdə özünü göstərən ədalətsizliklərin elmi-nəzəri

təsnifatında informasiya etikasının başlıca rol oynaya biləcəyi qənaətini alırıq. Həmin bağlılıqda vahid elmi yanaşma formalaşdırmaq mümkündür. Problemin ciddi elmi obrazı formalaşandan sonra isə onu həll etməyin yolu açılır. Bununa yanaşı, ümidləri ancaq informasiya etikasına bağlamaq da doğru olmazdı. Problemə sistemli və interdisciplinar mövqedən yanaşmaq mühüm şərtidir

Nəticə / Conclusion

1. Pandemiya mərhələsində sosial ierarxiyanın müxtəlif mərhələlərində etik xarakterli problemlər meydana gəlib.
2. Həmin aspektdə biz fərdi, toplumsal və dövlətlərarası səviyyələrdə özünü göstərən etik problemləri ayıra bilərik. Bu səviyyələrin hər birində etik anlayışların özünəməxsus yeni çalarları əmələ gəlib. Lakin onların hamısı üçün ortaq olan anlayış “ədalət”dir.
3. Fərdlərarası münasibətlərdə və fərd-toplum münasibətlərində ədalətsizliyin özünəməxsus məzmunu vardır. Cəmiyyət daxilində bu, sosial, psixoloji, siyasi, mənəvi-əxlaqi və konkret olaraq davranış tərzində özünü göstərir. Həmin bağlılıqda ədalət anlayışı ilə yanaşı, inam və etibar da yeni rakursda məzmunlaşmaqdadır.
4. Meydana gələn etik problemlərin həllində informasiya etikasının ayrıca rol oynaya biləcəyi nəticəsini çıxarmaq olar. İnformasiya etikasını yeni informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından yararlandığına görə, cəmiyyətin bütün seqmentlərinə təsir etmək potensialına malikdir. Əsas məsələ həmin potensialdan fərdi, toplumsal və dövlətlərarası münasibətlər səviyyələrində necə istifadə etməklə əlaqəlidir.
5. Bu istiqamətdə hələlik kifayət qədər çətinliklərin olduğunu tədqiqatçılar etiraf edirlər. Bunun əsas səbəbi kimi COVID-19 ətrafında informasiya “burulğanı”nın subyektiv məqsədlərə görə yaradılmasını göstərmək olar. Nəticədə virusun obyektiv elmi obrazı və real funksional imkanları (yoluxma potensialı) haqqında təhrif olunmuş təsəvvürlər sadə insanları çox çaşdırır və onlarda təlaş getdikcə artır.
6. Bütün bunlar informasiya etikasının əhəmiyyətini və aktuallığını nəinki azaldır, hətta yeni səviyyəyə yüksəldir. Getdikcə aydın olur ki, məhz yeni İKT-lər vasitəsilə sürətlə mənfi istiqamətdə dəyişən “qlobal etik mühiti” sağlamlaşdırmaq mümkündür. Dünya üzrə elmi tədqiqat mərkəzləri, aparıcı alimlər məhz bu istiqamətdə güclərini birləşdirsələr, bəşəriyyət üçün faydalı olar.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat / References

1. Capurro Rafael. Information ethics. In: José María Díaz Nafria, Mario Pérez-Montoro Gutiérrez, Francisco Salto Alemany. Qlossarium BİTri. Interdisciplinary Elucidation of Concepts, Metaphors, Theories and Problems Concerning information. 2nd edition. Universidad Estatal Península de Santa Elena, Ecuador, 2016, pp.121-127.
2. Капурро Р. Информационная этика//URL: http://www.capurro.de/infoethics_russian.html. Müraciət tarixi 07.09.2021.
3. Валерий Выжурович. Коронавирус диктует новую этику? Тема с социологом Симоном Кордонским/RG.RU, 07.07.2020//URL: <https://rg.ru/2020/07/07/kak-pandemiia-formiruet-novye-obshchestvennye-nravny.html>. Müraciət tarixi 14.09.2021
4. Кристина Иванова. Татьяна Шахматова: «Словом года в мире стал «локдаун», а в России — «самоизоляция». Разбираем лексику пандемии вместе с экспертом-филологом/ Realnoe vremya, 01.01.2021//URL: <https://realnoevremya.ru/articles/198993-filolog-kak-koronavirus-obogatil-nash-leksikon>. Müraciət tarixi 14.09.2021
5. Gürşad Oğuz, pr.dk. “Tarihte ilk kez ortak öncelik insan hayatı”/ Habertürk.com, 23.12.2020//URL: <https://www.haberturk.com/yazarlar/kursad-oguz/2912119-tarihte-ilk-kez-ortak-oncelik-insan-hayati>. Müraciət tarixi 15.09.2021.
6. Мамедзаде И. От кризиса – к взаимодействию культур и будущему миропорядку// Сб. ст. «Философия взаимодействия культур и новый «Шелковый Путь». Баку, 2020, с. 8-16.

7. Пять государств ЕС призвали разобраться с распределением вакцин от COVID-19/
URL: <https://news.mail.ru/politics/45544236/?frommail=1>. Müraciət tarixi 15.09.2021
8. Мак-Люэн М. Галактика Гутенберга. Сотворение человека печатной культуры. М: Ника-Центр, 274 с.

ИНФОРМАЦИОННАЯ ЭТИКА И ИКТ: ПЕРИОД ПАНДЕМИИ В КОНТЕКСТЕ ЭТИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ

Мамедзаде Фахрия

Резюме. Несомненно, что многие этические проблемы, проявившиеся во время пандемии, по своей сути актуальны при анализе взаимоотношений. В то же время различные вопросы, поднятые COVID-19, требуют особого внимания. В статье показано, что подобные этические проблемы возникают на уровне индивидуальных, общественных и межгосударственных отношений. Каждый из них имеет свои особенности, а также общие черты. В данном контексте в статье акцентируется внимание на понятии «справедливость». В связи с этим анализируются вопросы информационной этики и возможности решения проблем. Анализ показывает, что ситуация в целом сложная и противоречивая. Для выхода из этой ситуации выдвигаются информационная этика и тезис о том, что новые ИКТ могут быть полезны.

Цель: состоит в изучении возможностей применения информационной этики для преодоления этических проблем, возникающих на этапе пандемии.

Методология: анализ, сравнительный анализ и диалектический синтез.

Научная новизна: информационная этика может сыграть важную роль в решении этических проблем, вызванных пандемией.

Ключевые слова: пандемия, этика, информационные технологии, информационная этика, справедливость, доверие, общество.

INFORMATION ETHICS AND ICT: IN THE CONTEXT OF THE ETHICAL PROBLEMS OF THE PANDEMIC PHASE

Fakhriya Mammedzadeh

Abstract. There is no doubt that many ethical problems manifested during the pandemic are inherently relevant in the analysis of relationships. At the same time, the various questions raised by COVID-19 require special attention. The article shows that such ethical problems arise at the level of individual, community and interstate relations. Each of them has its own characteristics, as well as common features. In this context, the article focuses on the concept of "justice". In this regard, the analysis of issues of information ethics and the possibilities of solving problems are analyzed. The analysis shows that the situation as a whole is complicated and contradictory. In order to overcome this situation, information ethics and the thesis that the new ICT can be useful are put forward.

Purpose: To investigate the application of information ethics in overcoming ethical problems that arise during the pandemic.

Methodology: Analysis, comparative analysis and dialectical synthesis.

Scientific novelty: Information ethics can play an influential role in solving ethical problems caused by the pandemic.

Keywords: Pandemic, ethics, information technology, information ethics, justice, trust, society

Göndərilib: 16.04.2022

Qəbul edilib: 19.05.2022